

Бо в душах зойки тих страшних ночей.

Не мовчимо, бо в наших генах голод
Живе пересторогою в серцях,
Бо той страшний комуністичний холод
Сьогодні знову владі до лиця.

Не мовчимо! Бо нас тепер багато!
Прозрів народ, розвіявся дурман.
Не мовчимо! Доволі спати, брате!
Вставай! Пора вже знову на майдан!

25.11.2006

В.А. Греченко, д-р іст. наук, проф. (*ХНУВС, Харків*)

ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКІЙ ТОТАЛІТАРНІЙ СИСТЕМІ 1930 рр.

Проблема історії радянського тоталітаризму – пік досліджень якого припав на кінець 1980-х – початок 1990-х рр., не залишилася в минулому і не стала лише академічною проблемою – вона тісно пов’язана з нашим сьогоденням. Особливо актуальними для сучасної України є питання взаємостосунків влади та громадських організацій, вивчення негативного та позитивного досвіду минулого у цій царині.

Питання історії політичної системи України 1930-х рр. вивчені недостатньо. Винятком є багатотомна монографія «Політична історія України ХХ століття», що вийшла друком у 2003 р. Тут питання діяльності профспілок у вказаний період досліджувала О. Мовчан. Але з того часу пройшло вже 15 років, нових досліджень не з’явилося, проте проблема потребує подальшої розробки.

На початку 1930-х рр. профспілки СРСР переживали певну кризу. Ця криза виявилася у тенденції до зниження питомої ваги членів профспілок серед працюючих, що офіційно пояснювалось «винятково високими темпами зростання лав робітничого класу» [9, с. 285–286]. Крім того, виявилось, що частина фабзавкомів часто застосовувала мету виключення з профспілок з-за незначних проступків. Зростанню кількості членів профспілок заважали багатоступеневість та тривалість розгляду заяв про прийом. У вересні 1931 р. ВЦРПС вивчив питання про зростання лав профспілок і

поставив завдання перед місцевими профспілками позбутися недоліків щодо прийому і поповнення лав профспілок. У результаті організаційних заходів з вересня 1931 р. по квітень 1932 р. чисельність членів профспілок зросла на третину. Багато фабрик, заводів та шахт стали підприємствами суцільного профспілкового членства [9, с. 285–286]. Це показувало зміну тактики більшовицького керівництва щодо членства у профспілках. Раніше бути членом профспілки було почесно і це давало певні переваги. До того ж, у 20-ті роки ще значним було безробіття і залучати всіх до членства в профспілки було не вигідно. З проведенням індустріалізації, зростанням кількості працюючих і ліквідацією безробіття завдання правлячої партії стало іншим – в умовах тоталітарного режиму всі повинні знаходитись під контролем і профспілки були найкращим для цього засобом контролю над безпартійними, оскільки представляли собою наймасовішу організацію трудящих і до того ж, зайнятих на вищих напрямках промислового виробництва. У цих умовах допускати, щоб хтось знаходився поза контролем тоталітарної держави не можна було. Крім того, слід було подолати недовіру до державних профспілок хоча б і натискним способом.

У таких умовах у квітні 1932 р. в Харкові відбувся V Всеукраїнський з'їзд професійних спілок, який представляв 3256 тис. членів профспілок. У перший день засідання з'їзду з вітанням від імені ЦК КП(б)У виступив генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор. Він звернув увагу на політичні аспекти діяльності профспілок, відзначивши, що ідейний та організаційний розгром опортуністичних елементів у профспілковому апараті забезпечив перемогу лінії партії, підвищив авторитет профспілок серед робітничого класу. Центральними у роботі з'їзду стали виробничі питання – наскільки успішно профспілки здійснюють гасло партії «обличчям до виробництва» [9, с. 285–286]. Відзначалося, що це завдання здійснюється успішно.

Досить оригінальними були рішення з'їзду щодо розвитку міжнародних зв'язків українських профспілок. Зокрема, з'їзд рекомендував широко поширити почин залізничників Гамбурга і Опельна, які ще влітку 1929 р. запропонували почати міжнародне революційне змагання. Беручи участь у змаганні, радянські робітники брали соціалістичні змагання з підвищення соціалістичних зобов'язань з підвищення трудової активності, а іноземні – зобов'язання з громадсько-політичної діяльності. У договорі на змагання між профорганізаціями Дніпробуду і норвезьких будівельників останні зобов'язувались організувати у всіх відділеннях своєї спілки осередки

Товариства друзів СРСР. У договорі між завкомом профспілки Харківського електромеханічного заводу і профспілкою берлінських заводів концерну АЕГ (Загальна електрична компанія) було вказано, що німецькі робітники зобов'язуються вдвічі збільшити чисельність заводських осередків Комуністичної партії Німеччини і увійти у безпосередні контакти з радянськими робітниками шляхом колективної переписки» [9, с. 288–289].

Ці факти свідчили про наявність певного романтизму у стосунках між робітниками різних країн, їх віру у міжнародну робітничу солідарність. Разом з тим, проглядає і певний прагматизм з радянського боку. Це стосується організації осередків Товариства друзів СРСР, що означало зміцнення політичних позицій країни закордоном. Щодо збільшення кількості комуністів у Німеччині – то це взагалі виходило за межі повноважень профспілок і означало фактично втручання у внутрішні справи іншої країни. Адже виходило, що радянські профспілки стимулюють розширення лав політичної партії в іншій країні.

На діяльність профспілок у ці роки значно впливали різного роду перебудови структури, зміни у функціях і повноваженнях. За рішенням V пленуму ВЦРПС (січень 1931 р.) було проведено розукрупнення профспілок відповідно до нової структури промисловості: замість 23 стало 47 спілок, а у вересні 1934 р. їх кількість зросла до 154. На 36% було скорочено штати платних профспілкових працівників, яких замінили виборними працівниками та активістами. Для кращого обслуговування робітників окремих провідних професій при спілках були створені секції з виборними правліннями [14, с. 224–238].

У червні 1933 р. рішенням ЦВК СРСР, РНК СРСР та ВЦРПС профспілкам були передані функції ліквідованого наркомату праці, тобто всі справи і кошти соціального страхування і охорони праці, а також мережа санаторіїв і будинків відпочинку загальносоюзного значення, кадри, науково-дослідні установи. Профспілкам надавалося право розробки обов'язкових інструкцій по застосуванню радянського трудового законодавства. Через рік, за вказівкою XVII з'їзду ВКП(б) до профспілок перейшли права низових органів РСІ на підприємствах: вони стали тепер здійснювати контроль за робітничим постачанням, нарахуванням заробітної плати, побутовим та медичним обслуговуванням робітників, боротися з крадіжками і розтратами. У Донбасі, наприклад, у 1935 р. діяло 1704 групи сприяння РСІ, в яких брало участь 12,8 тис. осіб. Після реорганізації РСІ профспілки

створили 7683 бригади масового контролю, в яких працювало 39 тис. громадських контролерів з числа робітників і службовців [5, с. 375].

У зв'язку з цим у багатьох працівників профспілок, а також обраних в контролери виникли питання: в чому права цих контролерів? Керівник радянських профспілок М. Шверник роз'яснив це так: «...Які права мають робітничі контролери?.. Дерзайте – ось ваші права! Дерзайте так, щоб відчували, що ви беретесь за справу робітничого класу і успішно виконуєте рішення XVII з'їзду партії... Немає ще здорової пролетарської дерзкості, непримиренності до неподобств. Тому немає і прав. Права даються не інструкціями, а живими справами» [15, с. 24–25]. Тут не треба особливо й коментувати – роз'яснення розпливчате, нечітке і схоже на гасло – що робити конкретно – не зрозуміло.

З метою покращання виховної роботи та впорядкування профспілкового господарства Президія ВЦРПС прийняла постанову про видачу, зберігання та облік членських білетів, після чого було проведено обмін профспілкових білетів» [4, с. 290].

Як справедливо зазначає О.М. Мовчан, розширюючи розпорядні та контрольні функції профспілок як допоміжних апаратів державної влади, партійне керівництво продовжувало курс на згортання їх самодіяльності у сфері охорони праці. У 1935 р. після припинення укладання колективних угод профспілки були позбавлені навіть номінальної можливості регулювання трудових відносин, не регламентованих трудовим законодавством, шляхом їх налагодження з дирекцією підприємств [7, с. 303].

Успіхи у роботі профспілок та їх роль у громадському житті, про які багато писалося у 30-ті роки, можна реально оцінити врахувавши такий фактор, як освітній рівень членів профспілок. У 1935 р. серед членів профспілок нараховувалося близько 1 млн. неграмотних і більше 2 млн. малограмотних [16, с. 20]. Про яку свідомість та політичну активність можна було говорити? Такою масою легше було керувати, але потреби індустріалізації вимагали ліквідації цього значного недоліку. Тому ВЦРПС розробив план навчання неграмотних і малограмотних членів профспілок. Для них була організована широка мережа шкіл. Крім того, відкрилися дворічні і трирічні робітничі школи підвищеного типу.

Сприяла культурно-освітній діяльності профспілок і досить широка мережа закладів культури. Якщо у 1922 р. в країні нараховувалося 17725 бібліотек з 45758 тис. примірників книг і брошур, то в 1937 р. було вже 55887 бібліотек з книжковим фондом 116 386 тис. примірників [6, с. 261, 317].

Активізації культурно-виховної роботи профспілок сприяла постанова ВЦРПС «Про роботу клубів» (серпень 1932 р.). У ньому відзначалося, що клуби ще не перетворилися на центри комуністичного виховання, а робота по марксистсько-ленінському вихованню проводиться слабо. Була введена нова система виборів правління клубів – на робітничих зборах. Почав видаватися журнал «Клуб» [11, с. 191].

Виховна робота проводилася і у так званих "червоних куточках". У 1928 р. в Україні нараховувалося 36 тис. "червоних куточків", а у 1931 р. вже 91,5 тис [3, с. 109].

У значній мірі етапним в історії профспілок, і не лише 30-х років, виявився VI пленум ВЦРПС, який відбувся у квітні 1937 р. і у роботі якого взяли участь секретарі ЦК ВКП(б). Заслухавши доповідь «Про звіти профспілкових органів у зв'язку з виборами останніх» пленум закликав профспілки «послідовно проводити в своїх організаціях початки справжнього демократизму», повністю відновити виборність і ліквідувати практику кооптації в керівні профспілкові органи, заборонив на виборах профорганів голосування за списком, ввів закрите (таємне) голосування [8]. Проте все це було на папері. А радикально новим і помилковим стало рішення про ліквідацію міжспілкових органів. Це мотивувалося тим, що радпрофи після розукрупнення профспілок не могли охопити всі сторони діяльності багаточисельних виробничих спілок. У резолюції пленуму було написано буквально так: «... Враховуючи, що при розукрупненні профспілок міжспілкові організації, які зіграли у свій час позитивну роль, не можуть тепер охопити усі сторони життя і діяльності профспілкових організацій, тієї кількості профспілок та їх членів, яка збільшилася, ліквідувати районні, міські, обласні, крайові і республіканські ради профспілок» [17, с. 19].

Проведена реорганізація ускладнила координацію спільних дій галузевих профспілок, порушила їх територіальну єдність. Були розпущені ВУСПС, облпрофради та інші об'єднання. Сталін не бажав об'єднання трудящих на рівні регіонів та республік. Він вважав, що потрібна подальша їх централізація і необхідно перестати гратися в демократію. Попри заяви і установки на розширення профспілкової демократії, ситуація складалася зворотня.

У профспілковій роботі почали переважати канцелярські бюрократичні методи, порушувалася навіть видимість профспілкової демократії. Уражалися права профорганізацій. Поступово припиняється практика регулярного обговорення на з'їздах і пленумах обласних рад спілок найважливіших питань розвитку народного

господарства. Втрачає своє значення така форма роботи, як виробничі наради

Й.Сталін зробив висновок, що у профспілках наявна криза. Роз'яснюючи суть кризи, керівник радянських профспілок М. Шверник говорив, що «суть цієї своєрідної кризи заключається в тому, що керівні профспілкові органи не зовсім уяснили собі характер нової обстановки своїх нових задач, відстали від широкого розмаху соціалістичного будівництва і відірвалися від профспілкових мас, культурний рівень і політична активність мас незмірно зросли» [2, с. 158].

Для усунення т. зв. «кризи» були зроблені жорсткі кроки, жертвами яких стали й профспілкові працівники. У 1937 р. у деяких ЦК профспілок нараховувалося всього по 2–3 особи. У 5 ЦК президія складалася з однієї людини. З 1933 р. по 1937 р. вибори фабзавмісцевкомів не проводилися [13, с. 121]. Жертвами репресій, поряд з партійними, радянськими стали і профспілкові кадри, у тому числі харківські. Серед них – В.І. Шапша (1898 р. народження). У 1936–1937 рр. він очолював Харківський облрадпроф. Був обвинувачений в участі в антирадянській терористичній організації правих і розстріляний в кінці 1937 р. Реабілітований у 1956 р. [10, с. 37].

В умовах репресій та формування нової структури профспілок відбулася звітно-виборна кампанія профспілкових органів 1937–1938 рр. Вона проходила під безпосереднім контролем партійних органів. Так, наприклад, Дніпродзержинський міськом партії прийняв постанову «Про підготовку до звітно-виборної кампанії профспілкових організацій», в якій звернув увагу партійних організацій на «виняткову політичну відповідальність за наступну звітно-виборну кампанію профспілок і зобов'язав їх забезпечити висунання у склад профорганів досвідчених, працездатних людей. Тільки де ж було їх взяти – цих досвідчених людей, коли в республіці лютувала сталінська машина смерті? У профспілкові органи у період звітно-виборної кампанії було обрано 70–80% нових працівників [9, с. 314]. Це означало, що також кількість попередніх працівників не була обрана. І це була не просто зміна. Такий відсоток змін може бути лише під час війни. Але це теж була в певному розумінні війна – війна Сталіна з народом.

Профспілки і в подальшому використовувалися тоталітарною державою для посилення тиску на трудящих. У грудні 1938 р. ЦК ВКП (б), РНК СРСР та ВЦРПС прийняли спільну постанову «Про заходи щодо впорядкування трудової дисципліни, покращанню практики державного соціального страхування і боротьби із зловживаннями у

цій справі», в якій недотримання виробничої дисципліни кваліфікувалося як грубе порушення трудового законодавства. Ця постанова мала на меті припинити або зменшити плінність кадрів, ставило соціальне забезпечення залежно від безперервного стажу роботи на одному підприємстві чи в установі [9, с. 320]. Так намагалися закріпити працівників на одному місці роботи. Знову ж таки це полегшувало контроль за працівником, оскільки він мусив працювати весь час на одному місці і не переміщуватися по країні.

Напередодні війни профспілки мали досить розгалужене господарство, створене працею мільйонів людей. У цьому господарстві було 231 санаторій на 41400 стаціонарних місць, 600 будинків відпочинку на 118100 місць, 353 стадіони на 706 тис. місць. У 1940 р. профспілками було витрачено на культурне обслуговування робітників та службовців – 1062550,6 тис. руб., на побутове обслуговування – 184388 тис. руб., на фізкультуру і спорт – 152255,6 тис. руб., капіталовкладення склали 27387,6 тис. руб. [12, с. 4–5].

Протягом 30-х років профспілки України повністю перетворилися на складову частину тоталітарної держави, недемократичну, але масову організацію, яка знаходилася під повним контролем комуністичної партії.

Список використаних джерел

1. VI пленум ВЦСПС // Вопросы профдвижения. – 1937. – № 9–10. – С. 31.
2. XVIII з'їзд ВКП(б). Стенограф. звіг. – К. : Партвидав, 1939. – С. 158.
3. Белова Т. Советские профсоюзы в период первой пятилетки. – М. : Профиздат, 1954. – С. 109.
4. История КПСС : в 6 т. – Т. 4. – Кн. 2 (1929-1937 гг.). – М. : Политиздат, 1971. – 607 с.
5. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. Т. 6: Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921–1941) / АН УРСР. Ін-т історії ; Голов. редкол. : Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін.; Редкол. тому: П. П. Гудзенко (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1977. – 544 с.
6. Культурное строительство СССР. Статистический сборник / под ред. П. Г. Подьячих. Центр. стат. упр. при Совете Министров СССР. – М. : Госстройиздат, 1956. – 331 с.
7. Мовчан О. М. Профспілки, жіночі і молодіжні організації в державному і суспільному житті // Політична історія України ХХ століття. У 6 т. Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938) / С. В. Кульчицький (кер), Ю. І. Шаповал, В. А. Греченко та ін. – К. : Генеза, 2003. – 448 с.

8. Об отчетах профсоюзных органов в связи с выборами последних (резолюция VI пленума ВЦСПС по докладу тов. Шверника) // Правда. – 1937. – 16 мая.
9. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К. : Политиздат Украины, 1983. – С. 285–289.
10. Очерки истории профсоюзов Харьковщины / М. Л. Дубровский, А. И. Эпштейн, Д. А. Горелов, Н. П. Неклюдов, Е. Н. Денисова и др. ; под общ. ред. В. Г. Антонова. – Х. : Торнадо, 1999. – 400 с.
11. Полякова Н. В. Укрепление идейно-политического единства советских профсоюзов в борьбе за социализм. – М. : Профиздат, 1980.
12. Профсоюзы СССР в 1936–1945 гг. – Х., 1987. – 124 с.
13. Слуцкий А., Сидоренко В. Профсоюзы Украины после победы Великого Октября. – М. : Профиздат, 1961. – 231 с.
14. Справочник партийного работника. – Вып. IX. – М. : Госполитиздат, 1935. – С. 224–238.
15. Шверник Н. М. Опыт массового контроля рабочих. – М. : Профиздат, 1934. – С. 24–25.
16. Шверник Н. М. Стахановское движение и задачи профессиональных союзов. – М. : Профиздат, 1935. – С. 20.
17. Шендрик Л. К., Горлач М. І. Профспілки України. 3 Історії профспілкового руху на Україні. – К. : Знання, 1965. – 46 с.

О.В. Добродум, д-р філос. наук, проф. (*КНУКМ, Київ*)

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ПРОСТІР: ТРЕНДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Однією з характеристик нашої епохи є технологічні інновації. На даному етапі інформаційного розвитку терміни «віртуальність», «віртуальна реальність», «віртуалізація» переходять з виключно технічного обігу в релігієзнавчий дискурс. Суттєвою рисою викладацької професії в Україні та світі сьогодні є чинник доступності інформаційних технологій і Всесвітньої мережі для широкого кола населення, зокрема студентів. Дослідження онлайн-виміру релігії вбачається слушним з урахуванням того, що саме онлайн-простір – порівняно новий тип існування релігії.

На сьогодні в Мережі знайшли відображення практично всі актуальні релігійні процеси як у конфесійній, так і в світській інтерпретації. Кібер-проекти є прикладами міжрелігійної співпраці й водночас віртуальними релігіями. Для офлайн-релігій кіберпростір постає засобом існування релігії, хоча для онлайн-релігій – це спосіб її існування, *modus vivendi*. І якщо офлайн-релігійність